

УДК 657.1

*Людмила Іванова***ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ В УМОВАХ АНТИКРИЗОВИХ ЗАХОДІВ***Людмила Іванова***ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕЖЕК В УСЛОВИЯХ АНТИКРИЗИСНЫХ МЕР***Liudmyla Ivanova***THEORETICAL ASPECTS OF ACCOUNTING OF TRANSACTION EXPENSES IN THE CONDITIONS OF ANTI-CRISIS MEASURES**

Дослідження, надане у статті, пов'язане з теоретичними питаннями ідентифікації витрат, що виникають за необхідності застосування антикризових заходів для неспроможного підприємства. Пошук вирішення проблеми ґрунтується на використанні інституціонального підходу в силу багатьох соціальних обмежень для неспроможного підприємства, конкурсного характеру справ про банкрутство, що суттєво впливає на економічні відносини учасників справи та складові системи управління підприємством-боржником, у тому числі на підсистему бухгалтерського обліку. Завдяки інституціональному підходу визначено вид специфічних витрат як витрат трансакційних. Причини їх виникнення криються в обмеженнях правового контролю за майном боржника, наявністю фіктивних схем банкрутства, ефектом асиметрії інформації. З'ясовано, що ступінь обмеження прав посилюється залежно від етапів антикризового управління та впливає на ріст трансакційних витрат. Виділено три рівні трансакційних витрат залежно від етапів антикризового управління: витрати згладжування, стабілізації та витрати у процедурах банкрутства, останні два є унікальними, тому потребують більш детальної класифікації з метою їх відображення у бухгалтерському обліку.

Ключові слова: підприємство-боржник, обмеження, інституціональний підхід, трансакційні витрати, класифікація.

Рис.: 6. Табл.: 6. Бібл.: 26.

Исследование, представленное в статье, связано с теоретическими вопросами идентификации расходов, возникающих в силу необходимости применения антикризисных мер для несостоятельного предприятия. Поиск решения проблемы основывается на использовании институционального подхода в силу ряда социальных ограничений для несостоятельного предприятия, конкурсного характера дел о банкротстве, которые существенно влияют на экономические отношения участников и составляющие системы управления предприятием-должником, в том числе на подсистему бухгалтерского учета. Благодаря институциональному подходу определен вид специфических расходов как расходов трансакционных. Причины их возникновения кроются в ограничениях правового контроля над имуществом должника, наличием фиктивных схем банкротства, эффектом асимметрии информации. Установлено, что степень ограничения прав усиливается в зависимости от этапов антикризисного управления и влияет на рост трансакционных издержек. Выделены три уровня трансакционных издержек в зависимости от этапов антикризисного управления: расходы сглаживания, стабилизации и расходы в процедурах банкротства, последние два являются уникальными, поэтому нуждаются в более детальной классификации с целью их отражения в бухгалтерском учете.

Ключевые слова: предприятие-должник, ограничения, институциональный подход, трансакционные издержки, классификация.

Рис.: 6. Табл.: 6. Библ.: 26.

The research presented in the article is connected with the theoretical questions of identifying the costs that arise due to the necessity of applying anti-crisis measures for the insolvent enterprise. Searching the solution of the problem is based on the use of the institutional approach in a number of social restrictions for the insolvent enterprise and due to the competitive nature of bankruptcy cases. Both of these factors significantly influence the economic relations of participants and components of the debtor management systems including accounting subsystem. According to the institutional approach it was defined a type of the specific costs called as transaction costs. Reasons of their origin lie in the limits of legal control over the debtor's property, the presence of fictitious bankruptcy schemes and the effect of information asymmetry. It was found that the level of rights restriction increases depending on the crisis management phases and it affects the growth of transaction costs. We emphasized three levels of transaction costs depending on the crisis management phases: evening-out and stabilizing costs and costs in bankruptcy proceedings. The latter two are unique so need a more detailed classification of the purpose of their reflection in accounting.

Key words: enterprise-debtor, limitations, institutional approach, transaction costs, classification.

Fig.: 6. Tabl.: 6. Bibl.: 26.

JEL Classification: M 41

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У системі антикризових заходів, а саме у досудових та судових процедурах банкрутства, особливості діяльності суб'єкта-боржника пов'язані з таким об'єктом бухгалтерського обліку, як специфічні витрати, які в іншому

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

випадку не виникають. Специфічні витрати існують одночасно з поточними витратами. Такі види витрат є результатом діяльності підприємства-боржника, яка не припиняється: в умовах санаційних заходів – до провадження справи про банкрутство; в умовах процедур банкрутства – саме до моменту визнання боржника банкрутом. Специфічні витрати виникають також і в умовах процедури ліквідації, коли звичайна господарська діяльність підприємства-боржника припиняється, а всі зусилля спрямовуються на погашення кредиторських вимог.

Виникає проблема ідентифікації таких витрат з метою пошуку методологічних та методичних підходів щодо їх відображення у бухгалтерському обліку, у фінансовій звітності.

Дослідження економічної сутності витрат, що формуються у разі необхідності застосування антикризових заходів для неспроможного підприємства, на наш погляд, потребує інституціонального підходу.

Частина 1. Причини виникнення додаткових витрат у системі антикризового управління, що регулюється законодавством про банкрутство.

Інституціональний підхід як інструмент для вирішення проблем у системі інституту неспроможності висвітлювався в науковій економічній літературі у таких авторів, як О. О. Терещенко [1] для виявлення причин та наслідків опортуністичної поведінки учасників у справі про банкрутство. Інституціональний аналіз як методологія дослідження інституціонального середовища у бухгалтерському обліку запропонована О. О. Канцуровим [2], на підґрунті якої ми виділили основні суттєві риси системи антикризового управління та напрямки вирішення проблем, що виникають у результаті обмежень з причини конкурсного характеру справ про банкрутство та віддзеркалюються в економічних відносинах учасників справи [3].

Інституціоналізм як напрям економічної думки сформувався в 20–30-і роки ХХ століття для дослідження сукупності соціально-економічних чинників, для вивчення соціального контролю суспільства над економікою. Причиною його виникнення є перехід від капіталізму до монополістичного капіталізму, в результаті чого нарощувались соціальні суперечності у суспільстві.

Інститути, як система формальних (конституція, закони, укази, угоди тощо) і неформальних правил (звичаї, традиції, умовності, звички), визначають взаємини людей у суспільстві, «правила гри, звичний спосіб думки» [4]. Основні опорні моменти інституціоналізму полягають у твердженнях, що:

- рушійною силою економіки разом з матеріальними чинниками є духовні, моральні, правові й інші елементи в історичному розвитку;
- неформальні норми відіграють у суспільстві не меншу роль, ніж формальні, оскільки мають такі особливості: тривалість еволюції; багато сфер регулюються тільки неформальними нормами; основа для формальних правил;
- існує прагнення до інтеграції економічної науки з суспільними науками;
- можливе трактування соціально-економічних явищ з погляду суспільної психології;
- існує проблема узгодження старих і нових інститутів [5].

Важливим напрямом (підходом) в інституціоналізмі є припущення до конкретного типу поведінки людей. Розвиток думок від неокласики, за якою людина – цілеспрямований і раціональний індивід, тобто підпорядкований завданню максимізації прибутку, корисності, здатний сформувати правильні очікування щодо дій іншого, до сучасного неоінституціоналізму, де людина не є раціональним індивідом з можливою опортуністичною поведінкою. Така поведінка припускає прагнення до особистої вигоди з використанням підступності, прорахованих зусиль по збиттю з правильного шляху, обману, приховування інформації та інших дій [6].

Сучасні інституціональні течії наведені на рис. 1.

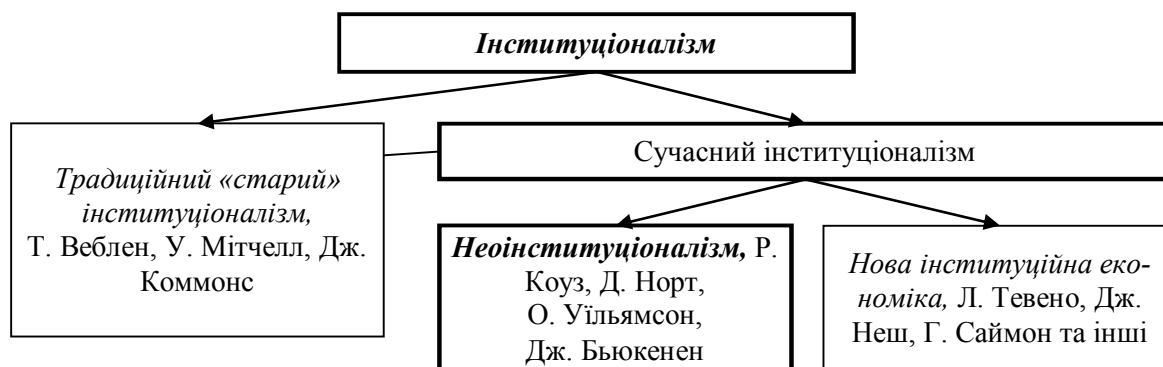


Рис. 1. Класифікація сучасних інституційних течій

Джерело: [7].

Один з видатних представників неоінституціоналізму Р. Коуз довів важливість для роботи економічної системи того, що може бути названо інституціональною структурою виробництва. Вивчення інституціональної структури виробництва стало можливо завдяки освоєнню економічною наукою таких понять, як *транзакційні витрати, права власності, контрактні відносини* [8], що відображено на рис. 2.

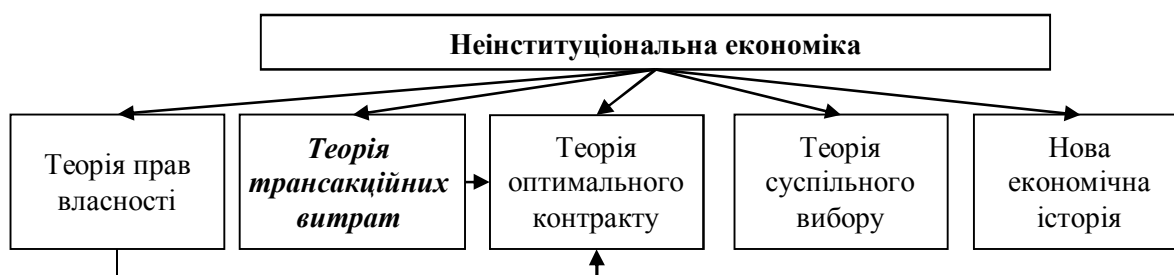


Рис. 2. Теорії неоінституціоналізму

Джерело: [7].

У книзі А. М. Олійника наводиться схема епістемологічного аналізу, запропонована І. Лакатошем, за якою будь-яка теорія включає два компоненти: теорію жорсткого ядра, яка залишається незмінною у ході будь-яких модифікацій і уточнень та формує основні принципи існування та розвитку теорії, а також теорію захисної оболонки, яка піддається постійним коректуванням у міру розвитку теорії [6, с. 25].

Неоінституціоналістами, прихильниками напряму, у якому зберігається парадигма жорсткого ядра неокласичної моделі, введено поняття інформаційних витрат, тобто, на думку Дж. Стіглера, «витрат, пов'язаних з пошуком і отриманням інформації щодо угоди і ситуації на ринку» [9, с. 26].

Поряд з виробничими, або трансформаційними, витратами вони допускають існування транзакційних (Р. Коуз, О. Вільямсон), під якими розуміють всі витрати, що виникають під час здійснення угоди». Більш того, зазначається, що «нова економічна історія (Д. Норт) виникла в результаті застосування теорії транзакційних витрат та теорії прав власності для історичного аналізу» [6, с. 32].

Поняття «транзакція» було введено у широкий науковий обіг представником традиційного інституціоналізму Дж. Р. Коммонсом, який розглядав її як будь-який вид передачі правового контролю від однієї особи до іншої; «не обмін товарами, а відчуження та придбання індивідами прав власності і свобод, створених суспільством» [10, с. 9]. С. Архієреєв розглядає транзакцію як «угоду» (взаємодію, опосередковану обміном правами власності та укладенням угоди) [10, с. 45]. Ідея виникнення і впровадження в економічну науку поняття транзакційних витрат походить від потреби суб'єктів, що

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

приймають економічні рішення, володіти інформацією про те, яка частина понесених витрат на ведення господарської діяльності забезпечує приріст вкладеного капіталу:

- основна виробнича діяльність з виготовлення продукції та її реалізації;
- обслуговуюча діяльність, *що охоплює процеси отримання інформації про економічне та ринкове середовище, правові та політичні умови, специфіку попиту і пропозиції продукції, налагодження економічних та виробничих бізнес-зв'язків, виконання заходів з просування виготовленої продукції [11].* **Перша частина витрат пов'язана з трансформаційною функцією, інша частина витрат стосовно обслуговуючої діяльності – з трансакційною.**

При цьому трансформаційною називається функція, якщо її здійснення спрямоване на зміну фізичних властивостей речі. Трансакційною вважається функція, якщо змінюються характеристики благ, пов'язані з правами власності. Таким чином, ресурси, пов'язані з реалізацією трансформаційної функції, утворюють елементи трансформаційних витрат, а ті ресурси, використання яких зумовлює зміну правових характеристик речі, формують трансакційну складову витрат виробництва [12].

Таким чином, трансакційні витрати є діалектичним доповненням трансформаційних витрат, які відповідають двом типам матеріальних, нематеріальних благ та пов'язані у процесі виробництва з різними функціями. Методологічним підґрунтям та сутнісними причинами виникнення обслуговуючої діяльності з відповідними трансакційними витратами є обмін благами.

У теорії інституціоналізму обмін благами уявляється як обмін правами власності на них на основі класифікації прав власності. При чому права власності розглядаються як *відповідні повноваження*, визначення яких мають впливове значення на економіку суб'єктів господарювання. В аспекті розгляду проблем інституту неспроможності комплекс прав власності впливає на ефективне прийняття рішень стосовно фінансового оздоровлення суб'єкта господарювання.

Нечіткість установок, наявність багатьох обмежень стосовно прав власності призводить до їх *розмиття* та, як наслідок, збільшення транзакційних витрат. Класифікація та специфікація прав власності, що запропонована А. Оноре, а також доповнена іншими зарубіжними та вітчизняними вченими, має велике значення в умовах: обміну активів боржника на його борги, обмеження або відчуження контролю щодо керівництва підприємством. Розгалуження права власності на такі види, як: права володіння, користування, управління, права на дохід і право суверена, безпеки, успадкування, безстроковості, шкідливого використання, права відповідальності у вигляді стягнення, права на залишковий характер дозволило б скласти інвестиційні договори обміну боргів на більш диференційованій основі, що сприяло б реалізації принципу інституту банкрутства – збереженню майна боржника.

Так, чітка диференціація права власності на права управління та права на дохід дозволило б боржнику збільшити маневреність капіталу під час здійснення плану санації, зберегти певні права на використання власних активів та зменшити трансакційні витрати.

Проблеми прав власності виникають у системі антикризових заходів, наприклад, у процесі обміну боргів на активи суб'єкта-боржника у досудових процедурах санації, а також судових процедурах банкрутства – санації та під час складання мирової угоди.

Взагалі причини збільшення трансакційних витрат в умовах неспроможності, що регулюється законодавством про банкрутство, криються в будь-яких обмеженнях стосовно прав власності або контролю над майном.

Проблема контролю над майном є характерною складовою антикризового управління на всіх його етапах, що відображено у табл. 1. Причому рівень обмеження підприємства-боржника щодо майнових прав та управління кредиторською заборгованістю на різних етапах не однаковий – зростає від судової санації до ліквідаційного етапу.

Таблиця 1

Вплив нормативних процедур банкрутства на обмеження прав та контроль щодо управління майном суб'єкта-боржника в реальному секторі економіки

Етапи антикризового управління	Характерні риси, що впливають на обмеження прав та контроль щодо управління майном згідно з Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»» від 22.12.2011 № 4212-VI	Ступінь обмеження керівника боржника стосовно майнових прав та кредиторів щодо вимог заборгованості
Стаття 6 Закону Досудова санація	Призначення керуючого санацією, що обмежує дії керівництва підприємства. Діє Положення про порядок проведення санації до порушення провадження у справі про банкрутство Введення мораторію на задоволення вимог кредиторів поширюються на вимоги всіх кредиторів	Обмеження прав управління кредиторською заборгованістю з боку керівництва підприємства Обмеження прав кредиторів щодо вимог заборгованості до боржника
Провадження справи, ст. 16, 19 Закону	Введення мораторію на задоволення вимог кредиторів поширюються на вимоги всіх кредиторів	Обмеження прав кредиторів щодо вимог заборгованості до боржника
Розпорядження майном Стаття 22 Закону	Призначення розпорядника майна Розпорядник майна зобов'язаний: вживати заходів для захисту майна боржника, балансова вартість якого становить понад один відсоток балансової вартості активів боржника	Відчуження або обтяження нерухомого майна боржника, у тому числі його передачі в оренду, заставу, внесення зазначеного майна до статутного капіталу іншого підприємства
Судова санація Стаття 28 Закону	Керуючий санацією має право: розпоряджатися майном боржника, власник майна боржника не може обмежувати повноваження керуючого санацією щодо розпорядження майном боржника	Керівник боржника звільняється з посади. Керівник відчужується від контролю над управлінням майном
Ліквідація Стаття 41 Закону	Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження: приймає до свого відання майно боржника, забезпечує його збереження; виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута	Керівник відчужується від контролю над управлінням майном

Комплекс обмежень пов'язаний з відносинами власності, а також в окремих випадках, з поділом та перерозподілом майна, які пронизують систему антикризового управління суб'єкта боржника. Більш детально можна дослідити склад обмежень на прикладі відносин між учасниками процедури банкрутства на окремому етапі – розпорядженні майном у табл. 2. Певні заборони накладаються й на права кредиторів, глибинні причини яких полягають у конкурсній природі відносин банкрутства, неможливістю погашення зобов'язань боржника в силу його неспроможності.

На поверхні явищ це має прояв в установленні законодавством про банкрутство певних черг щодо погашення вимог кредиторів, а також введення процедури мораторію на задоволення вимог кредиторів. Мораторій є необхідним заходом щодо створення умов для відновлення платоспроможності боржника і при відповідних санаційних результатах сприяє майбутньому погашенню його зобов'язань.

Як і черговість у групах кредиторів щодо погашення вимог боржником, так і введення мораторію на задоволення кредиторських вимог мають соціальну спрямованість з метою захисту майна боржника, що створює обмеження між учасниками справи. А будь-які обмеження згідно з теорією неінституціоналізму призводять до виникнення або збільшення трансакційних витрат [4]. Таким чином, додаткові витрати, що виникають у добанкрутній санації та банкрутстві, знаходяться у площині права, проте впли-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

вають на господарську діяльність підприємства (навіть на величину трансформаційних витрат) через обмеження контролю над майном.

Таблиця 2

*Обмеження в діяльності керівництва підприємства-боржника у процедурі розпорядження майном**

Суб'єкти контролю управління	Перелік обмежень майнового та немайнового характеру
Сумісно: розпорядник майна та керівництво підприємства	Організують (не пізніше двох місяців від дня порушення провадження у справі про банкрутство) проведення інвентаризації майна боржника та визначають його вартість
Всі суттєві зміни (понад 1 % вартості майна) відбуваються з участю розпорядника майна	<ul style="list-style-type: none"> - <i>реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідація боржника;</i> - <i>створення юридичних осіб або про участь в інших юридичних особах; створення філій та представництв;</i> - <i>виплата дивідендів;</i> - <i>проведення боржником емісії цінних паперів;</i> - <i>вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника (ст. 22 Закону № 4212-VI)</i> - <i>укладання договорів передачі в оренду, заставу, внесення зазначеного майна до статутного капіталу іншого підприємства або господарського товариства;</i> - <i>одержання та видачі позик (кредитів), надання поруки, гарантій, уступки вимоги, переведення боргу, а також передачі в довірче управління майна боржника та укладання інших значних договорів</i>
Розпорядник майна не повинен втручатися в господарську діяльність підприємства	Законом не з'ясовано перелік таких операцій

Примітка: * – майновий склад обмежень виділено курсивом.

Склад витрат розглянемо далі, а насамперед торкнемось ще одного аспекту виникнення та збільшення трансакційних витрат, що полягає у такому.

Інститут банкрутства як частина антикризової системи в управлінні суб'єктами реального сектору економіки та антикризова система взагалі з погляду інституціонального підходу відповідають його основним методологічним принципам та прийомам, зокрема такому методологічному прийому, як діхотомізація системи суспільного виробництва. Це зумовлює у дослідженні антикризового управління приділяти увагу двом самостійним об'єктам:

- з одного боку, це досягнутий рівень нормативно-правового забезпечення системи антикризового управління, у тому числі нормативного забезпечення бухгалтерського обліку;
- з іншого боку, розгляд реальних форм організації поведінки економічних суб'єктів, що склалися нині у суспільстві, включаючи процедуру банкрутства.

Нормативне забезпечення бухгалтерського обліку знаходиться під впливом прогресивних змін у бухгалтерському обліку. Традиція державного керівництва бухгалтерським обліком змінилася на державне регулювання [13, с. 57]. У сфері антикризового управління ситуація ускладнюється задекларованим у законодавстві з банкрутства принципом пріоритетності його норм над нормами інших законодавчих актів. Проте багато підзаконних актів не розроблено або має суперечливий характер. Залишаються питання щодо невідповідності окремих елементів інституційного середовища основній концепції – збереженню майна боржника.

Крім того, спостерігається відрив у характеристиках таких об'єктів, як нормативний рівень антикризового управління, бухгалтерського обліку та організація поведінки економічних суб'єктів, що пояснюється загальними зовнішніми для підприємства факторами економіки. Справа у тому, що курс на інституціональну модель розвитку, наголо-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

шення на необхідності інституціональних змін у суспільстві, які передбачають еволюційні трансформаційні процеси у базових відносинах та законодавстві, діяльності держави «на практиці перетворилася у модель ринкової економіки взірця ХІХ століття з мінімальним соціальним захистом населення» [14, с. 394].

У зв'язку з цим у дослідженні бухгалтерського обліку в системі антикризового управління важливо: як удосконалення та подальший розвиток його методології та методики за можливості мінімізувати трансакційні витрати та тіньові схеми банкрутства, так й удосконалення бухгалтерського обліку на основі інституціонального підходу з метою змін продуктивних сил, зокрема людського капіталу – важливого елементу соціально-економічних систем.

Розвиток інформаційного суспільства, яке ґрунтується на інформаційних технологіях, зумовлює якісні зміни у всій системі суспільних відносин. На основі нових перетворень відбуваються суттєві метаморфози економічної власності, коли «частина висококваліфікованих працівників стає певною мірою власником інформації» [14, с. 368–369]. До таких працівників відносяться працівники за фахом бухгалтера, основним продуктом діяльності якого є інформація. Як підкреслював видатний учений-економіст Я. В. Соколов, облік являє собою штучне розширення людської пам'яті. Звідси можна зробити висновок, що бухгалтерський облік ведеться в головах людей, в їх пам'яті та в їхніх серцях [15, с. 5].

Інституціональний підхід передбачає вивчення поведінки людини у процесі виробництва та його управлінням, зокрема з метою зниження трансакційних витрат. Порівняльна характеристика теоретичних уявлень про індивіда від неокласиків до сучасних теорій біхевіоральної економіки надає можливість спостерігати генезис економічної думки стосовно ролі психологічного людського сприйняття дійсності, його суджень щодо прийняття рішень зокрема та розвиток економіки в цілому. В теорії неокласиків людина представлена як раціональний індивід, позбавлений опортунізму (підступності), і отже, не потребує примушування та контролю. Здобутки розвитку інституціональної теорії надають змогу стверджувати, що поведінка людини не є виключно раціональною, яку б зручно було б моделювати, тому що «індивід робить логічно бездоганний вибір і володіє значною часткою передбачуваності» [16; 17]. Завдяки емоціям, почуттям людина є ірраціональною, а отже, потребує (як індивід з опортуністичною поведінкою) примушування та контролю.

Сьогодні стає все більш очевидною правомірність та соціальна небезпека недооцінювання важливості ретельного вивчення взаємозв'язків зростання економіки і задоволення життєвих потреб населення [16]. Ідеї поведінкової економіки знайшли чимало послідовників і продовжувачів з погляду, що «ірраціональна» поведінка під час прийняття рішень все ж підпорядковується певним моделям і тому може вважатися передбачуваною. Як підкреслює І. Б. Садовська, «такої думки дотримується і професор Массачусетського технологічного інституту (Massachusetts Institute of Technology) Ден Аріелі (Dan Ariely), автор монографії “Передбачуваний ірраціональний: приховані сили, що впливають на наші рішення”, яку в 2008 році випустило у світ нью-йоркське видавництво Harper Collins» [18].

Це дозволяє глибше розуміти процеси щодо прийняття рішень в антикризовому управлінні боржника. В межах процедур антикризового управління стикаються інтереси груп людей, зацікавлених осіб стосовно отримання достовірної інформації. Бухгалтер, як особа, що має у своєму розпорядженні важливу інформацію щодо фінансового стану боржника, може виступати на будь-якій стороні учасників справи. Деякою мірою це залежить від того, хто виконує функції бухгалтера – бухгалтер підприємства або бухгалтер, запрошений розпорядником майна, санатором, ліквідатором. Опортуністична поведінка в умовах володіння ексклюзивною інформацією природно впливає на якісні властивості такої інформації, саме на її достовірність. З одного боку, це результат пове-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

дінки особи в інтересах певної групи учасників справи, а з іншого – результат обмеження інформації, відносного характеру достовірності даних бухгалтерського обліку.

Як писав Я. В. Соколов, характеризуючи парадокси бухгалтерського обліку, «з погляду науки такий міф (як об'єктивність бухгалтерського обліку) самий небезпечний..., достовірність тільки уявна, вважається, що вона легко досягається в обліку, для цього бухгалтеру достатньо дотримуватись вимог нормативних документів або, як це пропонують міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, професійним судженням фахівців. Однак нормативні документи можуть вказувати неадекватні і тим більше не кращі рішення, а професійні судження, безумовно, включати багато суб'єктивних поглядів» [19, с. 34].

Пропозиції в економічній літературі щодо зменшення трансакційних витрат в інституційному середовищі неспроможності за рахунок уникнення опортуністичної поведінки полягають у площині удосконалення організації процесів господарювання: в організації бухгалтерського обліку стосовно підбору кадрів, розподілення зобов'язань між головним бухгалтером та бухгалтером, залученим до роботи арбітражним керуючим; в організації процесу проведення процедури банкрутства в цілому, що впливає на всі сфери діяльності підприємства – банкрута.

Так, наслідки ефекту асиметрії та причини опортуністичної поведінки у процедурі банкрутства докладно розглянуто у монографії О. О. Терещенка [1, с. 31–39]. У контексті концепції «принципал-агент конфлікт» визначені стосунки між інвестором, кредитором (принципалом) та господарськими суб'єктами-агентами діяльності (боржником, керуючим санацією, менеджером). З метою оптимізувати фінансові відносини та узгодити умови відповідних договорів у законодавчих актах у такий спосіб, щоб забезпечити інтереси принципала та агента, автором охарактеризовано види конфліктів та основні їх причини, що пов'язані з різною черговістю задоволення вимог; неоднаковим доступом різних сторін до інформації, що характеризує фінансово-господарську діяльність боржника (інформаційна асиметрія); різними можливостями впливу на фінансово-господарську діяльність; неоднаковим співвідношенням ризику та вигоди зацікавлених сторін.

Таким чином, конкурсна природа інституту неспроможності, соціальна спрямованість законодавства щодо досудових та судових процедур банкрутства, своєрідність професії бухгалтера, носія ексклюзивної інформації є причинами виникнення специфічних додаткових витрат у системі антикризового управління суб'єктом господарювання, що знаходиться під впливом законодавства з банкрутства. Причини виникнення таких витрат, які впливають і на інші об'єкти бухгалтерського обліку, згруповані в табл. 3.

Таблиця 3

Основні причини виникнення трансакційних витрат в антикризовому управлінні суб'єктів реального сектору економіки

Інституціональний підхід	Особливості системи антикризового управління, що впливають на формування та збільшення трансакційних витрат	Вплив на інші об'єкти бухгалтерського обліку та аналізу
1	2	3
Специфічність системи антикризового управління суб'єкта реального сектору економіки, у тому числі інституту банкрутства	Складна система відносин між її елементами: інституціональними суб'єктами в особі боржника; в особі кредитора; органів влади, які регулюють відносини між першою та другою сторонами Певні суперечності, які виникають у результаті пріоритетності законодавства з банкрутства в порівнянні з іншими діючими нормами, що складають нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку	Процеси погашення заборгованості та їх відображення у бухгалтерському обліку
Відносини власності	Загострення відносин власності у досудових процедурах санації, судових процедурах банкрутства – санації та під час складання мирової угоди, ліквідації	Процеси обміну активів на борги

Закінчення табл. 3

1	2	3
Необхідність застосування такого прийому, як діхотомізація стосовно дослідження системи антикризового управління	Відхилення у формальних та фактичних характеристиках об'єкта дослідження (наявність фіктивних схем банкрутства), що призводить до додаткових витрат з посилення реалізації функції контролю бухгалтерського обліку	Окремі питання організації бухгалтерського обліку та аналізу щодо визнання фактів та отримання доказів не-реального банкрутства
Ефект асиметрії. Можливість опортуністичної поведінки	Особливості професій арбітражного керуючого, бухгалтера як осіб, що володіють ексклюзивною інформацією. Конфлікт інтересів між учасниками антикризових заходів, а також усередині груп кредиторів	Окремі питання організації бухгалтерського обліку

Джерело: складено автором.

У вищенаведеній табл. 3 послідовність причин є логічним ланцюжком, за яким специфічність системи антикризового управління, що спричинена конкурсним характером справи, віддзеркалюється на системі відносин учасників цієї справи. Як уже згадувалось вище, посилюються такі загострення невирішеними проблемами нормативного забезпечення системи антикризового управління, зокрема його підсистеми – бухгалтерського обліку. Відхилення у формальних та фактичних характеристиках об'єкта дослідження можуть спричинити фіктивні схеми банкрутства та додаткові витрати щодо їх усунення. Опортуністична поведінка учасників справи породжує асиметрію інформації та призводить до витрат, необхідних для отримання достовірної інформації, додаткових витрат з посилення реалізації функції контролю бухгалтерського обліку.

Частина II. Ідентифікація та класифікація трансакційних витрат в антикризовому управлінні боржника.

З метою деталізації витрат багатостадійний процес антикризового управління суб'єктів реального сектору економіки вважаємо можливим представити з великих блоків:

- етапу щодо виявлення ознак нестабільності фінансового стану підприємства та превентивних заходів, спрямованих на попередження банкрутства;
- заходів щодо уникнення кризових явищ на основі фінансової реструктуризації та досудової санації (що здійснюється за певною програмою), спрямованих на подолання кризових явищ та відновлення платоспроможності підприємства;
- заходів судових процедур банкрутства, також спрямованих на відновлення сталого розвитку підприємства. Останні два етапи регулюються законодавством про банкрутство (рис. 3). При цьому досудова санація є одночасно складовою двох підсистем. Це пов'язано з тим, що, по-перше, суб'єкт господарювання за ідентифікацією неплатоспроможного може подолати наслідки кризи у досудовому порядку без втручання судових органів, по-друге, досудова санація може здійснюватися і здійснюється на основі законодавства з банкрутства, тобто є його структурним елементом, коли регулювання відновлення відбувається за участю господарського суду.

Перша підсистема заходів «Превентивні заходи попередження банкрутства» спрямована на попередження від впливу внутрішніх та зовнішніх негативних факторів, що можуть призвести до погіршення фінансового стану підприємства (впритул підвести до кризи). Загрози відображаються через систему індикаторів, параметрів криз. Діагностування передкризового фінансового стану передбачає менеджмент підприємства з відповідними витратами.

Витрати зумовлені необхідністю постійного моніторингу економічних результатів діяльності з метою здійснення превентивних заходів, вжиття яких вважається «найбільш економічним напрямком антикризового управління, що забезпечує найбільший ефект у вигляді майбутніх витрат у розрахунку на одиницю витрачених фінансових ресурсів» [20, с. 654]. Для реалізації превентивних заходів, запропонованих І. О. Бланком: постійної го-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

товності до реагування, пріоритетності використання внутрішніх ресурсів необхідно створення аналітичної групи висококваліфікованих фахівців, які б мали відповідні повноваження, а також, що є важливішим, мали б у своєму розпорядженні відповідні фінансові ресурси. У будь-якому випадку, будуть це працівники підприємства, чи додатково наймані фахівці, або фахівці організації, що надає послуги моніторингу та контролінгу, підприємство понесе певні комплексні витрати, зокрема з оплати праці або витрати з оплати послуг.

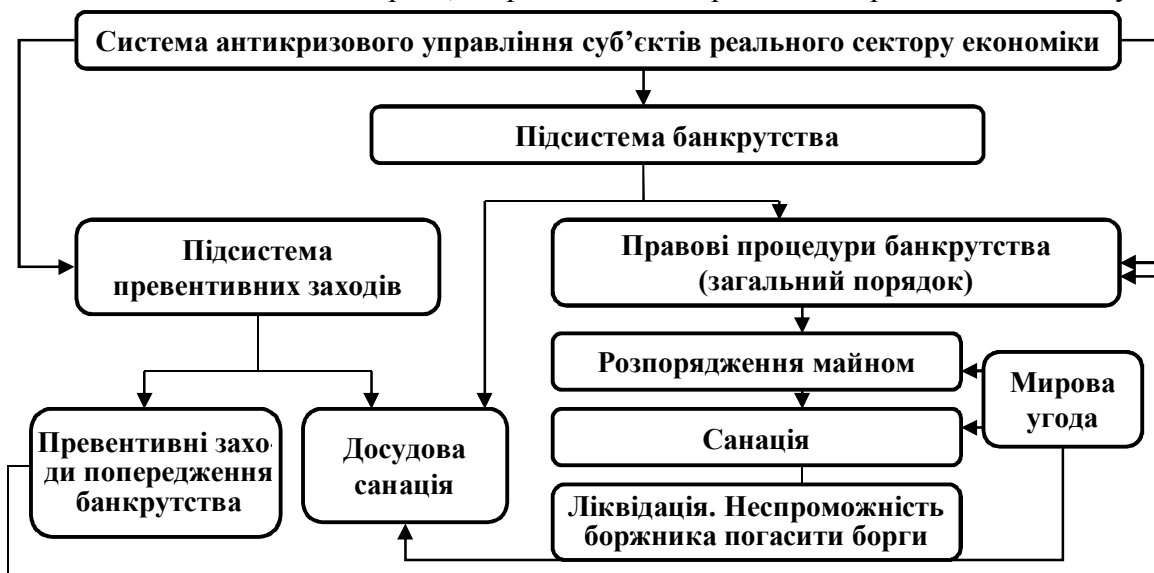


Рис. 3. Архітектура системи антикризового управління суб'єктів реального сектору економіки

Крім того, до такого комплексу увійдуть додаткові витрати, що пов'язані з: підвищенням рівня витрат на страхування фінансових ризиків підприємства; інвентаризацію матеріальних запасів, виявленням надлишків та їх реалізацією, втратами від знецінення малоліквідних запасів, реалізацією необоротних активів за ціною попиту на ринку з метою збільшення резервів фінансових ресурсів, витрат, пов'язаних з конверсією у грошову форму дебіторської заборгованості (витрат на ведення переговорів, відрядження, втрат від знижок, розстрочення боргу в умовах інфляції).

В аспекті теорії циклів витрати, притаманні першій підсистемі заходів, можна назвати витратами на згладжування циклічності розвитку підприємства. У зв'язку з цим коло питань для групи працівників-аналітиків підприємства включає виявлення циклів конкурентних переваг розвитку підприємства, ідентифікацію підприємства стосовно етапу циклу, визначення стратегії і тактики розвитку.

На етапі піднесення циклу конкурентних переваг завдяки «слабким сигналам» і передбачаються вищезазвані превентивні заходи з відповідними витратами. До основних результатів таких дій відносяться не тільки результати стосовно поліпшення фінансових показників стійкості та платоспроможності, а також згладжування, наближення рівнів мінімальної та максимальної точок витку циклу, що відображено на рис. 4. Це передбачає **створення резервів для усунення можливих майбутніх** фінансових проблем суб'єкта господарювання на дільниці занепаду циклу конкурентних переваг з відкриттям депозитних рахунків спеціального для цього призначення.

Друга підсистема заходів антикризового управління суб'єкта реального сектору економіки спрямована на уникнення негативних наслідків кризових явищ підприємства. У випадку передкризового або кризового стану підприємства витрати на відновлення платоспроможності суттєво зростають у порівнянні з витратами превентивних заходів. Функція понесених витрат з метою уникнення кризових явищ полягає у сприянні механізму антикризового управління, а саме забезпеченню фінансової рівноваги

суб'єкта реального сектору економіки. **Рівень витрат формується залежно від обраного механізму стабілізації: оперативного, тактичного, стратегічного.**

Оперативний механізм пов'язаний з принципом «відсікання зайвого», який не передбачає наступальних управлінських дій, він також використовується у вищезазначеній системі превентивних заходів. Тактичний механізм стабілізації передбачає дотримання принципу «стиснення» підприємства, забезпечення його власними фінансовими ресурсами, зокрема за рахунок скорочення рівня змінних та постійних витрат, наприклад, проведення прискореної амортизації, відмовлення від соціальних програм, зниження відрахувань у резервний фонд за рахунок прибутку. Проте стратегічний механізм ґрунтується на моделі стійкого розвитку підприємства з метою прискорення темпів росту та росту його ринкової вартості у довгостроковій перспективі, що супроводжується збільшенням змінних та постійних витрат.

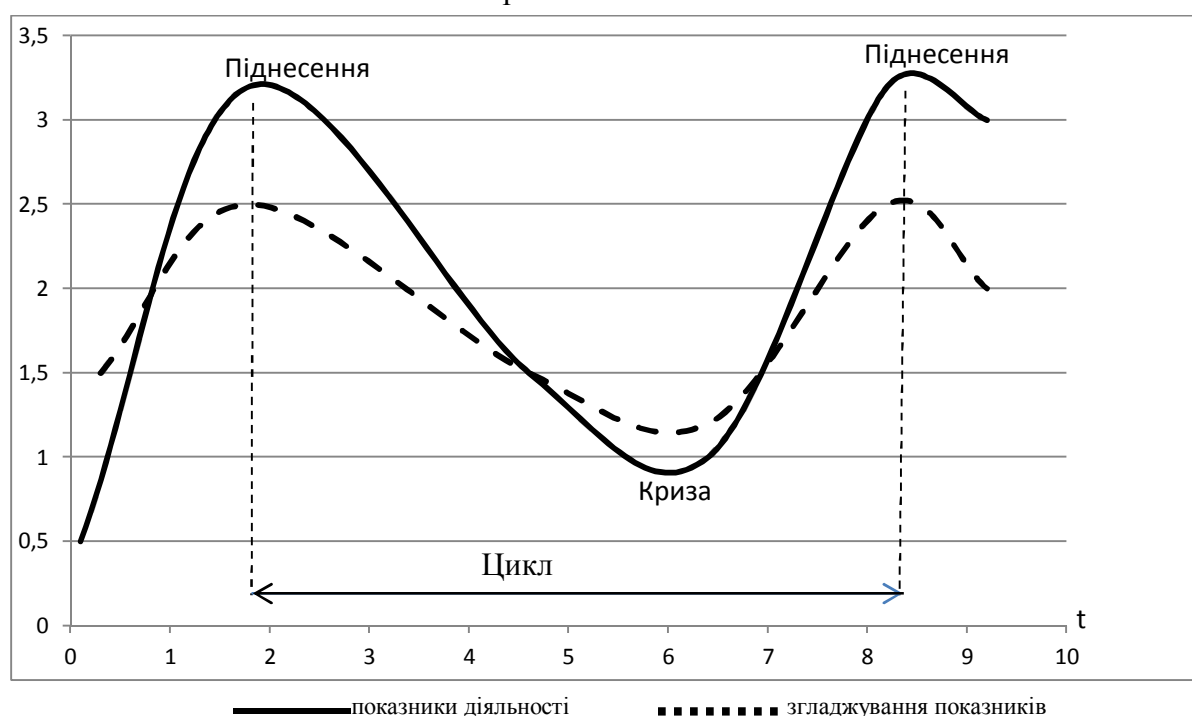


Рис. 4. Процес згладжування циклу розвитку підприємства за рахунок витрат на етапі превентивних заходів

На перший погляд обрання лише тактичного механізму у другій підсистемі заходів антикризового управління зумовлює зниження витрат, але зазвичай санаційні заходи підприємства здійснюються у межах тактичного та стратегічного напрямів, які включають заходи фінансової та організаційної реструктуризації підприємства, що передбачає підвищення витрат залежно від форм майнової трансформації суб'єктів-боржників.

Таким чином, витрати підприємства у період піднесення на хвилі циклу конкурентних переваг, тобто у першій підсистемі заходів, значно нижчі, ніж у період необхідної стабілізації. Навіть проведення реструктуризації у період піднесення не ліквідує цю нерівність. Тому що за інших рівних умов витрати стабілізації будуть більшими за рахунок витрат на величину штрафних санкцій за порушення умов обміну, тобто контрактів, яке притаманне зниженню рівня платоспроможності підприємства у передкризовому стані.

Витрати у підсистемі судових процедур банкрутства за винятком витрат на сплату штрафних санкцій (в умовах банкрутства штрафні санкції «заморожуються») тотожні витратам на попередніх процедурах, але враховуючи ймовірний характер розвитку подій в умовах процедур банкрутства, величина їх може збільшуватись. Це відбувається у зв'язку з погіршенням фінансового стану підприємства, що потребує більш

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

суттєвих витрат на здійснення, наприклад, реорганізації підприємства. Крім того, виникають специфічні витрати, які притаманні виключно етапам банкрутства.

Порівняльний аналіз витрат наведено на рис. 5.

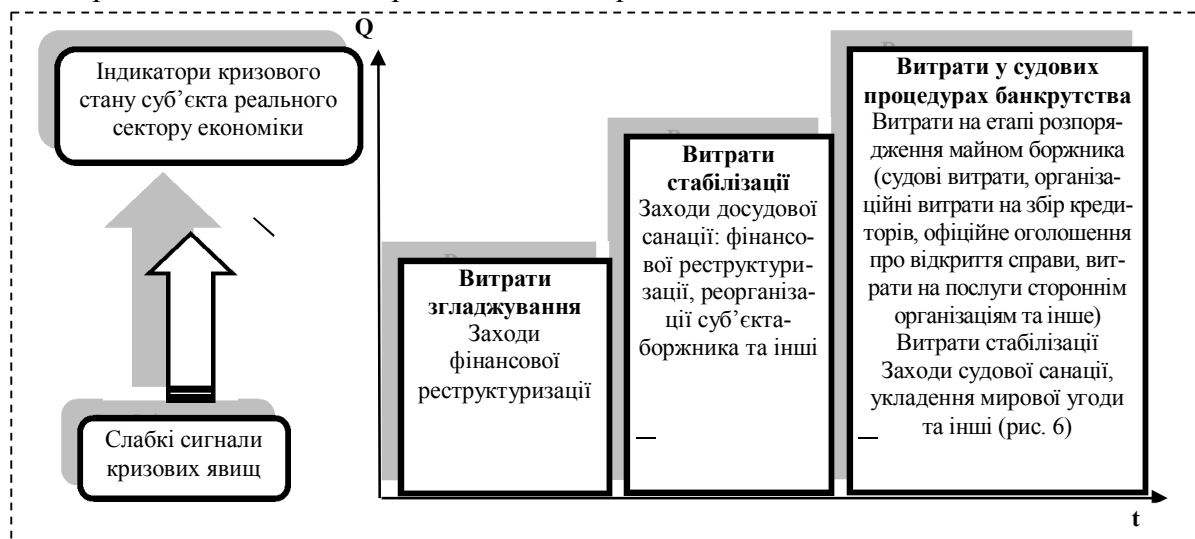


Рис. 5. Характеристика витрат на етапах антикризового управління

Склад специфічних витрат в антикризовому управлінні відображено на рис. 6.



Рис. 6. Зміст специфічних витрат у системі антикризового управління, зокрема в умовах процедури банкрутства

В умовах досудових процедур витрати можуть виникати з разі призначення господарським судом санаційних заходів, що зумовлює витрати юридичного характеру, а також можливі витрати, пов'язані з реструктуризацією підприємства та іншими санаційними заходами.

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В умовах банкрутства залежно від ситуації витрати можуть здійснюватися як боржником, так і кредитором. Витрати у системі антикризового управління з позиції інституційного підходу можна трактувати як витрати опортуністичної поведінки, тобто недобросовісного підходу до виконання договорів обміну матеріальних та нематеріальних благ. У системі банкрутства опортуністична поведінка має прояв як з боку боржника, так і з боку кредитора. З боку боржника опортунізм представлено у нереальному – фіктивному банкрутстві, коли боржник з певними корисними намірами фальсифікує банкрутство (боржник здійснює це з надією введення мораторію на задоволення вимог кредиторів одразу після порушення справи про банкрутство). Відповідальність за фіктивне банкрутство передбачена ст. 218 Кримінального кодексу України: під фіктивним банкрутством розуміють завідомо неправдиву офіційну заяву громадянина-засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності, громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі.

Фіктивне банкрутство суб'єкта господарювання передбачає фальсифікування бухгалтерських документів, які повинні надаватися до Господарського суду при провадженні справи. Фальсифікується наступне. Надаються неправдиві факти, показники у документах, що відображають фінансовий стан підприємства, приховуються відомості про зміст реального майна та про місце його знаходження. Іноді власне майно передається в інше володіння або навіть знищується. Можуть перекручуватись відомості про суму вимог кредиторів за грошовими зобов'язаннями, розмір заборгованості по податках і зборах, розмір заборгованості з відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю, виплати заробітної плати та вихідної допомоги працівникам боржника, виплати авторської винагороди; відомості про наявність у боржника грошових сум та дебіторської заборгованості [21].

Виявлення фіктивного банкрутства передбачає певні витрати на проведення економічної експертизи, яка здійснюється або арбітражним керуючим, або фахівцем з економічних питань.

Експертиза відбувається у процедурі банкрутства, коли виникають інші, притаманні такій процедурі витрати (рис. 6): наприклад, судові витрати щодо впровадження справи, витрати на оголошення процедури, витрати, пов'язані зі збереженням майна боржника, які включають оплату арбітражному керуючому (розпоряднику майна, або санатору, або ліквідатору), охорони майна, витрати з пошуку та повернення майна та інші. Витрати на оплату спеціалізованих підприємств: витрати на інвентаризацію, на проведення оцінювання майна. Витрати щодо повернення дебіторської заборгованості боржника, які можуть становити від 10 до 15 % поверненої суми.

Комплекс витрат виникає також в умовах приховання суб'єктом господарювання стійкого рівня неплатоспроможності або, навпаки, доведення його до банкрутства, наприклад, з метою отримання майна за низькою ціною в порівнянні з реальною вартістю. «Типовою є схема доведення підприємства до банкрутства, що пов'язана з використанням підприємств-боржників як боргових «звалищ», зокрема за податковими зобов'язаннями. Спочатку штучно створюється заборгованість підприємства перед зовнішніми кредиторами (контрагентами, фінансовими установами, податковими органами) з одночасним відчуженням коштів і майна на користь новостворених дочірніх підприємств або третіх осіб. Згодом зацікавлені особи ініціюють процедуру банкрутства підприємства, що заборгувало» [22]. Природно, що своєчасне виявлення навмисного банкрутства сприяє зниженню витрат, притаманних банкрутству.

Таким чином, у системі заходів антикризового управління наявні трансформаційні витрати, що пов'язані зі звичайною діяльністю підприємства та витрати, притаманні саме

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

антикризовому управлінню суб'єкта реального сектору економіки, які виникають з причин опортуністичної поведінки, що дозволяє їх розглядати як витрати трансакційні.

Класифікація трансакційних витрат в антикризовому управлінні боржника у реальному секторі економіки є підґрунтям для їх відображення у бухгалтерському обліку. На основі набутих напрацювань наукової думки у галузі трансакційних витрат та їх класифікації звернемося до узагальненої інформації з метою проведення аналогій стосовно витрат у сфері антикризового управління. Основні опорні моменти неінституціонального підходу до вивчення трансакційних витрат на основі виділених критеріїв наведено у табл. 4. Якщо проводити аналіз за кожною ознакою витрат, зазначеною у табл. 4, можна казати про їх відповідність з витратами в антикризовому управлінні:

- за критерієм «за призначенням та змістом» саме у банкрутстві це стосуються витрат при обміні майна на борги. За характером такі витрати є специфічними трансакціями, які не повторюються, як, наприклад, витрати, що пов'язані з постійною договірною діяльністю підприємства;

- всі угоди, включаючи мирову угоду в банкрутстві (крім виробничої діяльності) є високоспецифічні;

- стосовно критерію ринкових механізмів витрати, що пов'язані зі складанням угод, та інші додаткові витрати у банкрутстві, наприклад, посилення контролю над їх здійсненням, можуть бути спричиненими як ринковими, так і неринковими компонентами (наприклад, тінізацією процедур банкрутства);

- стосовно організаційної форми, можна сказати, що додаткові витрати у банкрутстві виникають у результаті об'єктивних зовнішніх факторів – конкурсного характеру процедури банкрутства, а також у результаті внутрішніх причин, пов'язаних з формуванням облікової інформації щодо фінансового стану боржника, що є впливовим фактором на розвиток дій у процедурі банкрутства.

Таблиця 4

Класифікація трансакційних витрат

Класифікаційна ознака трансакційних витрат	Клас, види витрат
За призначенням та змістом	Витрати пошуку інформації Витрати ведення переговорів Витрати вимірювання кількості та якості товарів, що вступають в обмін Витрати специфікації та захисту прав Витрати опортуністичної поведінки
За характером	Специфічні трансакції Повторювані трансакції Невизначені трансакції
За типом контракту	Класичний контракт – разові та повторювані угоди по стандартних товарах Неокласичний контракт – угоди середнього рівня специфічності Контракти відносин – угоди високоспецифічні
За суб'єктами	Трансакційні послуги комерційного (приватного) сектору Трансакційні витрати державного сектору
По відношенню до ринкових механізмів	Ринкові компоненти трансакційних витрат, що отримують явну вартісну оцінку на ринку з погляду покупця та продавця Неринкові компоненти, пов'язані з негативними явищами (надлишкова бюрократія, хабарництво, криміналізація бізнесу і т. ін.)
За організаційною формою	Трансакційні витрати, що супроводжують трансакції зовнішньої направленості, використання зовнішніх можливостей Трансакційні витрати, що супроводжують трансакції внутрішньої направленості по внутрішньофірмовій ієрархії

Джерело: складено на основі [23; 24].

Така класифікація відповідає більше цілям управління.

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ідентифікація трансакційних витрат у бухгалтерському обліку на основі їх економічного змісту розглянуто у роботах вітчизняних науковців, думки яких стосовно ідентифікації трансакційних витрат узагальнені та наведені у табл. 5.

Витрати, що представлені у табл. 5, притаманні витратам у системі антикризового управління суб'єкта-боржника у період його звичайної діяльності. Особливу увагу варто звернути до витрат «на контроль і дотримання умов угоди, можливі втрати від недобросовісності партнерів, витрати на стягнення дебіторської заборгованості» (табл. 5), які можуть становити велику питому вагу серед витрат підприємства-банкрута. Окреме питання стосується витрат, пов'язаних з «ціною поза легальності». На наш погляд, такі витрати тісно пов'язані саме з опортуністичною поведінкою. В умовах банкрутства ці витрати спричинені необхідністю заходів щодо ліквідації наслідків фіктивного, навмисного банкрутства або доведення підприємства до банкрутства.

Таблиця 5

Ідентифікація трансакційних витрат у бухгалтерському обліку

Основні види трансакційних витрат	Зміст трансакційних витрат*	Ідентифікація трансакційних витрат у бухгалтерському обліку (узагальнена інформація)**
Витрати на пошук інформації	Витрати часу і ресурсів на отримання та оброблення інформації про ціни, товари, послуги, постачальників, споживачів	Витрати на пошук маркетингової інформації (інформації про стан ринку, потенційних клієнтів, конкурентів – конкурентна розвідка), формування баз даних, придбання спеціальної літератури, участь у виставках, витрати на ведення баз даних, витрати, що виникають унаслідок неякісної або неповної інформації, витрати на просування товару на ринку
Витрати на проведення переговорів та укладення угод		Витрати на проведення переговорів (підготовка пропозицій, укладання угод про наміри, укладання угод), відрядження співробітників, телефонні розмови та факс, послуги юридичного й інших видів консалтингу, витрати на юридичне оформлення угоди, виконання платіжних зобов'язань, оформлення кінцевої документації, участь у тендерних торгах
Витрати вимірювання	Витрати на вимірювальну техніку, втрати від помилок	Витрати придбання вимірювальної техніки, документації щодо систем управління якістю, оплата послуг спеціалізованих установ (центрів стандартизації та метрології), оплата консультацій спеціалістів, компенсація помилок вимірювання, гарантії, що надаються підприємством щодо гарантійного ремонту та обслуговування, обмін бракованої продукції
Витрати специфікації та захисту прав власності	Утримання судів, арбітражу, органів державного управління, захист порушених прав	Оформлення спеціальних документів (патентів, ліцензій) і прав власності, захист майнових прав у суді, захист порушених прав, втрати від незадовільної специфікації прав власності, витрати на захист від претензій третіх осіб
Витрати опортуністичної поведінки	Витрати, що виникають у результаті недобросовісної поведінки, порушення умов угоди, спрямованої на отримання власної користі	Витрати на контроль і дотримання умов угоди, можливі втрати від недобросовісності партнерів, витрати на стягнення дебіторської заборгованості
Витрати на утримання		Передбачають витрати на утримання вищих установ, добровільні внески на створення та поліпшення матеріально-технічної бази різноманітних організацій, добровільні пожертвування впливовим політичним партіям
Витрати, пов'язані з «ціною поза легальності»		Оплата послуг представників органів державної влади, витрати, пов'язані з ухилянням від правових санкцій, витрати, пов'язані з ухиленням від податків і нарахувань на заробітну плату, витрати на утримання інших організацій

Примітки: * – запропоновано Р. Коюзом, О. Уільямсоном, Дж. Стіглером, Д. Нортом;

** – систематизоване за [25; 26].

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проте розгляд особливостей діяльності підприємства у системі антикризового управління потребує розширення наведеного групування витрат за рахунок специфічних витрат, які вважаємо трансакційними.

Пропозиції стосовно групування щодо ідентифікації витрат наведені у табл. 6.

Таблиця 6

Ідентифікація специфічних трансакційних витрат у бухгалтерському обліку суб'єкта-боржника

Основні види трансакційних витрат	Зміст трансакційних витрат (запропоновано Р. Коузом, О. Уільямсоном, Дж. Стіглером, Д. Нортом)	Ідентифікація трансакційних (специфічних) витрат у бухгалтерському обліку боржника, що обумовлені особливостями його діяльності
Витрати на проведення переговорів та укладення угод		Витрати, пов'язані зі складанням інвестиційних та мирових угод
Витрати специфікації та захисту прав власності	Утримання судів, арбітражу, органів державного управління, захист порушених прав	Судові витрати: пов'язані з провадженням справи про банкрутство, оплата судового збору; витрати на повідомлення кредиторів про відкриття справи, на збір та проведення зборів кредиторів. Витрати, пов'язані з визначенням сум кредиторських вимог
Витрати опортуністичної поведінки	Витрати, що виникають у результаті недобросовісної поведінки, порушення умов угоди, спрямованої на отримання власної користі або специфічності інституту банкрутства	Витрати, пов'язані зі збереженням майна боржника, у тому числі з поверненням майна в результаті некорисних угод. Витрати щодо стягнення дебіторської заборгованості боржника. Витрати на оплату спеціалізованих підприємств: витрати на проведення економічної експертизи у зв'язку з фіктивним банкрутством. Витрати на оплату послуг арбітражних керуючих
Соціальні витрати		Витрати з оплати праці та вихідної допомоги та інші соціальні виплати працівникам підприємства
Витрати фінансової та організаційної реструктуризації		Витрати, пов'язані з реструктуризацією підприємства-боржника. Інші санаційні витрати
Витрати, пов'язані з ліквідацією підприємства		Витрати на оголошення ліквідаційної процедури, проведення торгів майна, оформлення та зберігання документів

Так, наприклад, склад груп «Витрати на пошук інформації» та «Витрати на проведення переговорів та укладення угод» збігаються з трансакційними витратами звичайної діяльності боржника та його специфічними трансакційними витратами у досудових та судових оздоровлюючих заходах, а також процедурах на етапі ліквідації підприємства. Такі специфічні витрати пов'язані не тільки з пошуком інформації щодо покупців та отримання інформації стосовно ситуації на ринку, а і на пошук інвесторів, що згодні взяти участь у санаційних процедурах боржника, витратами на складання інвестиційних угод.

Крім того, з метою ідентифікації витрат вважаємо за необхідне виділення соціальних витрат в умовах саме банкрутства, витрат фінансової та організаційної реструктуризації. В окрему групу мають включатися витрати, що пов'язані з оголошенням процедури ліквідації, проведенням торгів, оформленням документів.

Останні три групи витрат (соціальні, фінансової та організаційної реструктуризації, ліквідаційні витрати) можуть бути викликані не тільки причинами опортуністичної по-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ведінки, а й специфічністю системи антикризового управління суб'єкта реального сектору економіки, у тому числі інституту банкрутства (табл. 3). Окремою групою можуть бути виділені витрати щодо оплати послуг арбітражних керуючих. Крім того, частина витрат, наведених у табл. 6 (наприклад, витрати щодо повернення майна та стягнення дебіторської заборгованості), залежно від домовленості може включатися в обов'язки арбітражних керуючих.

У результаті теоретичного дослідження та практичних напрацювань щодо ідентифікації витрат в умовах антикризового управління були отримані такі висновки:

1. Відділення поряд з виробничими або трансформаційними витратами трансакційних витрат було зумовлено розвитком процесів обміну, що відображено в роботах Р. Коуза, О. Вільямсона, Г. Демсиця, А. Алчіана.

Завдяки застосуванню теорії трансакційних витрат та теорії прав власності для історичного аналізу виникла нова економічна історія, теорія інституціоналізму.

2. Ідея виникнення і впровадження в економічну науку поняття «трансакційних витрат» пов'язано з освідомленням причини їх виникнення та з запропонуванням критерію групування витрат щодо приросту вкладеного капіталу. Трансформаційні витрати пов'язані з виробничою діяльністю. Трансакційні пов'язані з обслуговуючою діяльністю. Трансакційні витрати є діалектичним доповненням трансформаційних витрат, які пов'язані у процесі виробництва з різними функціями.

3. Методологічні висновки неінституціоналізму стосовно економічної природи витрат дозволили автору статті виділити причини та види трансакційних витрат у системі антикризового управління підприємством.

4. Спираючись на те, що трансакції пов'язані з передачею правового контролю від однієї особи до іншої, було проаналізовано правові відносини та з'ясоване таке:

- рівень обмеження підприємства-боржника щодо майнових прав та управління кредиторською заборгованістю на етапах антикризового управління не однаковий – зростає від судової санації до ліквідаційного етапу, що призводить до збільшення трансакційних витрат;

- на етапах, що охоплюють досудову санацію та судові процедури в умовах банкрутства боржника, основні причини специфічних трансакційних витрат пов'язані з конкурсною природою інституту неспроможності, соціальною спрямованістю законодавства про банкрутство, своєрідністю професії бухгалтера, як носія ексклюзивної інформації, можливою опортуністичною поведінкою, тобто у власних інтересах або в інтересах певної групи, що може призвести до викривлення інформації, збільшення необхідних трансакцій та, відповідно, витрат, необхідних для отримання достовірної інформації.

Крім того, опортуністична поведінка суб'єкта-боржника пов'язана з нереальним (фіктивним) банкрутством, а суб'єкта-кредитора – із позазаконним захватом майна.

Проте додаткові специфічні витрати можуть бути результатом кризового становища підприємства за об'єктивними обставинами.

5. Постає питання класифікації трансакційних витрат з метою їх бухгалтерського відображення. Нині є декілька підходів, що ґрунтуються на основі знань, набутих у напрямку розвитку інституціональної теорії.

6. Аналіз наявної ідентифікації та класифікації трансакційних витрат ще раз підкреслює висновок про ідентичність додаткових витрат в умовах антикризового управління трансакційним витратам.

7. Враховуючи особливості етапів антикризового управління, зокрема конкурсну природу процедур банкрутства, ми дійшли висновку додати критерії класифікації трансакційних витрат та уточнити їх склад.

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У подальшому дослідженні це надасть змогу визначити, до якого виду діяльності відносяться трансакційні витрати суб'єкта-боржника в умовах антикризового управління (операційної, іншої операційної, іншої, надзвичайної).

Список використаних джерел

1. *Терещенко О. О.* Антикризове фінансове управління на підприємстві : монографія / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 272 с.
2. *Канцуров О. О.* Інституціональний аналіз як спеціальний метод дослідження бухгалтерського обліку / О. О. Канцуров // Наукові праці НДФІ. – 2010. – № 10, вип. 4. – С. 115–123.
3. *Іванова Л. Б.* Дослідження бухгалтерського обліку в умовах антикризових заходів боржника на основі інституціонального аналізу / Л. Б. Іванова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 35–41.
4. *Норд Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики : пер с англ. / Д. Норд. – М. : Начала, 1997. – 180 с.
5. *Олейник А. Н.* Институциональная экономика : учебное пособие / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 416 с. – (Серия «Высшее образование»).
6. *Олейник А. Н.* Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 416 с.
7. *Виноградова А. В.* Институциональная экономика: теория и практика : учебное пособие / А. В. Виноградова. – Нижний Новгород : Нижегородский университет, 2012 – 70 с.
8. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с.
9. *Шаститко А. Е.* Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
10. *Архиереев С. И.* Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С. И. Архиереев. – Х. : Бизнес Информ, 2000. – 288 с.
11. *Ховрак І. В.* Трансакційні витрати в корпоративному управлінні [Електронний ресурс] // Економічні науки / І. В. Ховрак, С. О. Гориславець. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_DN_2011/Economics/6_82738.doc.htm.
12. *Лабынцев Н. Т.* Управленческий учет трансакционных издержек / Н. Т. Лабынцев // Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 2(17). – С. 178–185.
13. *Ловінська Л. Г.* Державне регулювання бухгалтерського обліку в Україні: мета і сфера впливу / Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2012. – № 4. – С. 56–66.
14. *Мочерний С. В.* Економічна теорія : посібник / С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2011. – 655 с. – (Серія «Альма-матер»).
15. *Соколов Я. В.* Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 465с.
16. *Сторчевой М.* Новая модель людини для економічної науки / М. Сторчевой // Вопросы экономики. – 2011. – № 4. – С. 78–98.
17. *Петрушевська В. В.* Фінансові аспекти в економічній теорії сучасності [Електронний ресурс] / В. В. Петрушевська // Економічний простір. – 2014. – № 87. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecpros_2014_87_14.pdf.
18. *Садовська І. Б.* Розвиток управлінського обліку в контексті поведінкової економіки / І. Б. Садовська // Проблеми та шляхи удосконалення економіки України : Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції, (Львів, 1–2 лютого 2013 року). – Львів : Львівська економічна фундація, 2013. – 144 с.
19. *Соколов Я. В.* Бухгалтерский учет как сумма фактов хозяйственной жизни : учеб. пособие / Я. В. Соколов. – М. : Магистр; ИНФРА М, 2010. – 224 с.
20. *Бланк И. А.* Основы финансового менеджмента : у 2 т. Т. 1 / И. А. Бланк. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Омега-Л, 2011. – 654 с.
21. *Грек Б.* Фіктивне банкрутство або доведення до банкрутства [Електронний ресурс] / Б. Грек // Юридичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 28–44. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1201>.

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

22. Чернявський С. Кримінальне банкрутство актуальні проблеми протидії [Електронний ресурс] / С. Чернявський // Віче. – 2009. – Червень (№ 12). – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1515/>.

23. Суворова С. Трансакционные издержки: особенности признания в учетной системе для целей управления / С. Суворова // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 10. – С. 45–53.

24. Ющак Ж. Підходи до класифікації трансакційних витрат для потреб бухгалтерського обліку / Ж. Ющак // Міжнародний збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 2 (14). – С. 235–244.

25. Шигун М. М. Методичні підходи до бухгалтерського обліку трансакційних витрат / М. М. Шигун // Міжнародний збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 3 (15). – С. 30–35.

26. Ющак Ж. М. Трансакційні витрати у вітчизняній обліковій системі: XXI століття – нове уявлення майбутнього / Ж. М. Ющак, С. І. Мельник // Міжнародний збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 1 (13). – С. 155–163.

References

1. Tereschenko, A.A. (2004). *Antikrisove finansive upravliniia na pidpriemstvy [Crisis financial management of the company]*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukrainian).

2. Kantsurov, A.A. (2010). Instyuttsionalnyi analiz iak specialnyi metod doslidzhennia bukhghalterskoho obliku [Institutional analysis as a special research method of accounting]. *Naukovi praci NDFI – Proceedings SRFI*, no. 4. pp. 115–123 (in Ukrainian).

3. Ivanova, L.B. (2013). Doslidzhennja bukhghalterskoho obliku v umovakh antykryzovykh zakhodiv borzhnyka na osnovi instyuttsionalnoho analizu [The study accounting in terms of debtor anti-crisis measures on the basis of institutional analysis]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Visnyk Chernihiv State Technological University*, no. 3. pp. 35–41 (in Ukrainian).

4. North, D.C. (1997). *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]*. Moscow: Nachala (in Russian).

5. Oleynik, A.N. (2002). *Institutsionalnaia ekonomika [Institutional Economics]*. Moscow: INFRA-M (in Russian).

6. Oleynik, A.N. (2011). *Institutsionalnaia ekonomika [Institutional Economics]*. Moscow: INFRA-M (in Russian).

7. Vinogradova, A.V. (2012). *Institutsionalnaia ekonomika: teoriia i praktika [Institutional Economics: Theory and Practice. Tutorial]*. Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod University (in Russian).

8. Coase, R. (1993). *The Firme, the Market and the Law*. Moscow: Delo LTD.

9. Shastitko, A.E. (2002). *Novaia institutsionalnaia ekonomicheskaiia teoriia [New Institutional Economics]*. Moscow: Moscow State University Faculty of Economics, TEIS (in Russian).

10. Arkhiereiev, S.I. (2000). *Transaktsionnye izderzhki i neravenstvo v usloviakh rynochnoi transformatsii [Transaction costs and inequality in the conditions of market transformation]*. Kharkov: Business Inform (in Russian).

11. Khovrak, I.V. & Horyslavets, S.O. (2011). *Transaktsiini vytraty v korporatyvnomu upravlinni [Transaction costs in corporate governance]*. *Ekonomichni nauky – Economic Sciences*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/8_DN_2011/Economics/6_82738.doc.htm.

12. Labyntsev, N.T. (2010). *Upravlencheskii uchet transaktsionnykh izderzhkek [Management accounting of transaction costs]*. *Mizhnarodniy zbirnik naukovikh prats – International collection of proceeding*, issue 2 (17), pp. 178–185 (in Russian).

13. Lovinska, L.H. (2012). *Derzhavne rehulyuvannia bukhghalterskoho obliku v Ukraini: meta i sfera vplyvu [State regulation of accounting in Ukraine: the purpose and scope of influence]*. *Finansy Ukrayiny – Finances of Ukraine*, no. 4, pp. 56–66 (in Ukrainian).

14. Mochernyi, S.V. (2011). *Ekonomichna teoriia [Economics]*. Kyiv: Academia (in Ukrainian).

15. Sokolov, Ya.V. (2005). *Osnovy teorii bukhghalterskogo ucheta [Fundamentals of accounting theory]*. Moscow: Finance and Statistics (in Russian).

16. Storchevoi, M. (2011). *Nova model liudyny dlia ekonomichnoi nauky [New model of human for economics]*. *Voprosy ekonomiki – Issues of economy*, no. 4, pp. 78–98 (in Ukrainian).

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

17. Petrushevska, V.V. (2014). Finansovi aspekty v yekonomichnii teorii suchasnosti [Financial aspects of modern economic theory]. *Yekonomichnyi prostir – Economic Space*, no. 87. Retrieved from http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecpros_2014_87_14.pdf.

18. Sadovska, I.B. (2013). Rozvytok upravlinskoho obliku v konteksti povedinkovoi ekonomiki [Development of management accounting in the context of behavioral economics]. Proceedings from *Problemy ta shliakhy udoskonalennia ekonomiky Ukrainy : Materialy XXII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Problems and ways to improve the economy of Ukraine: The XXII International Scientific and Practical Conference* (Lviv, February 1–2, 2013). Lviv: Lviv Economic Foundation (in Ukrainian).

19. Sokolov, Ya.V. (2010). *Bukhgalterskii uchet kak summa faktov khoziaistvennoi zhizni* [Accounting as the sum of the economic facts of life]. Moscow: Magistr, INFRA M (in Russian).

20. Blank, I.A. (2011). *Osnovy finansovogo menedzhmenta* [Fundamentals of Financial Management]. (Vol. 1). Moscow: Omega L (in Russian).

21. Hrek, B. (2005). Fiktivne bankrutstvo abo dovedennia do bankrutstva [Fictitious bankruptcy or leading to bankruptcy]. *Yurydychnyi zhurnal – Law Journal*, no. 5, pp. 28–44. Retrieved from <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1201>.

22. Cherniavsky, S. (2009, June). Kryminalne bankrutstvo, aktualni problemy protydii [Criminal bankruptcy, actual problems of counter]. *Viche – Viche*, no. 12. Retrieved from <http://www.viche.info/journal/1515/>.

23. Suvorova, S. (2006). Transaktsionnye izderzhki: osobennosti priznaniia v uchetnoi sisteme dlia tselei upravleniia [Transaction costs: features of recognition in the accounting system for management]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Theoretical and Practical Aspects of Management*, no. 10, pp. 45–53 (in Russian).

24. Yushchak, Zh. (2009). Pidkhody do klasifikatsii transaktsiinykh vytrat dlia potreb bukhgalterskoho obliku [Approaches to classification of transaction costs to the purpose of accounting]. *Mizhnarodnii zbirnyk naukovykh prats – International collection of proceedings*, issue 2 (14), pp. 235–244 (in Ukrainian).

25. Shyhun, M.M. (2009). Metodychni pidkhody do bukhgalterskoho obliku transaktsiinykh vytrat [Methodological approaches to accounting transaction costs]. *Mizhnarodnii zbirnyk naukovykh prats – International collection of proceedings*, issue 3 (15), pp. 30–35 (in Ukrainian).

26. Yushchak, Zh.M. & Melnik, S.Í. (2009). Transaktsiini vytraty u vitchyznianií oblikovii systemi: XXI stolittia – nove uiavlennia maibutnoho [Transaction costs in the national accounting system: XXI century – a new view of the future]. *Mizhnarodnii zbirnyk naukovykh prats – International collection of proceedings*, issue 1(13), pp. 155–163 (in Ukrainian).

Іванова Людмила Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування і аудиту, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Иванова Людмила Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Ivanova Liudmyla – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of Accounting, Taxation and Audit, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenko Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).